

SOSYOLOJİ VE SPOR

Caner AÇIKADA-Dr. Emin ERGEN

Beden eğitimi ve spor sosyolojik açıdan ele alındığı zaman, konu birçok değişik yönde geliştirilebilir. Sosyoloji, değişik insan gruplarının özellikleri, kurum ve fonksiyonları ile ilgilenen bir bilim dalıdır. Bu alanı beden eğitimi ve spora uygulayacak olursak, sosyolojinin spor gruplarının sosyal yapısını, dinamiklerini ve sporun sosyalleşme ile olan ilişkisini araştırmaya yöneldiğini görürüz.

Sosyologlara göre kültürel sistem, her ülkede aynı değerleri içerir. Bu kültürel değerler, toplumda kişilerin davranışını etkiler ve yönlendirirler. Günümüz Türkiye'sinde insanların spora aktif ve pasif (seyirci olarak) katılımına kısa bir göz atacak olursak; ülkemizde kültürel değerler açısından sporun oldukça önemli bir yer tuttuğu görülür. Sporun kültürel yaşamımızdaki yeri konusundaki görüşler "kültür" kavramına getirilen yorumlara göre değişir. Kimi sosyologlara göre kültür, bir değer ölçüsüdür. Buna göre bazı toplumlarda kültürel etkinlikler, özellikle yaratıcılık özelliği olan, sanatsal formda etkinliklerle sınırlanmıştır. Bu nedenle spor, kültürel etkinlikler içerisinde ele alınabilir de alınmayabilir de.

Kavram karışıklığı yaratan bir diğer konu da, beden eğitimi geniş sosyolojik yapı içerisinde görerek, "beden eğitimi" ve "spor" kavramlarının bu yapı içerisinde algılanmasıdır. Beden eğitimi ve spor öğretmenleri açısından spor, beden eğitiminin bir parçasıdır. Ancak, Türkiye'de büyük bir çoğunluk için, beden eğitimi ve spor aynı anlama gelir. Aslında bu düşünce şekli yalnız bizim toplumumuza özgü de-

ğildir; hemen hemen tüm ülkelerde beden eğitimi ve spor aynı kavramda ele alınırlar. Örneğin; "Time" dergisi "Sporun Altın Çağı" başlığı altında, spor ve beden eğitimi eş anlamlı olarak ele almıştır. Oysa, evrensel olarak düşünüldüğü zaman spor, beden eğitiminin bir parçasıdır ve beden eğitimi; sporları, dansı ve tüm diğer hareketleri içerisine alır. Ancak, "Sporun Altın Çağı" yazısı, at yarışları, otomobil yarışları ve genel olarak seyirci katılımını, aynı şekilde beden eğitimi içerisinde tanımlayamaz. Bu nedenle sporun, beden eğitiminden çok daha geniş bir kavram olduğuna inanılır. Nitekim, yukarıda açıklanan beden eğitimi tanımına ters düşerek, beden eğitiminde ifade etmeye çalıştığımız şeyleri "spor" sözcüğü ile tanımlarız. Bu nedenle beden eğitimciler, beden eğitiminin geniş sosyal etkilerini ifade ederken yapacakları genellemelerde; beden eğitimi ve spor kavramlarını belirgin olarak ortaya koymalıdır.

Genel olarak beden eğitimi, okulda beden eğitimi öğretmeni tarafından uygulanan sporları, dansları ve diğer sportif aktiviteleri içerir. Bu nedenle beden eğitimi, okul programı içerisinde, toplam programın bir parçası olarak sporu işleyebilir. Buna karşılık spor beden eğitimi programının bir parçası olma yanında, beden eğitimi kapsamının çok daha gerisine uzanır. Sporun kültür üzerine ve kültürünün spor üzerine olan etkileri, okuldaki beden eğitimi programının bir parçası olarak nitelenen sporun sınırlarının çok ötesindedir. Bu nedenle, günümüzde spor, beden eğitimi kavramından daha yaygın ve belki de onu da içerisine alacak şekilde tartışılmaktadır.

Sporbilimcilerin karşı çıktıkları sözcüklerden birisi; "beden eğitimi" sözcüğüdür. Bu sözcükler, kişinin bedensel yeteneklerinin geliştirilmesinin mental bir yönü olmadığı şeklinde anlaşılmaktadır. Oysa, beden geliştirilmesinin zihinsel gelişim olmadan yapılamayacağını bilmekteyiz. Bu nedenle sporbilimciler, yalnızca bedenin eğitimi değil, beden ve zihnin eğitimi daha iyi ifade edebileceği düşüncesi ile, "beden eğitimi" yerine, "spor eğitimi" teriminin kullanılması tartışmasını yapmaktadırlar. Sanırım bu tartışma, özellikle ülkemizde uzun yıllar sürecektir.

Sporla az işlenmiş konulardan bir diğeri de sporcunun performans düzeyinin giderek arttığı ve nihayet sporu meslek edindiği zaman, çevresi ile olan sosyolojik etkileşimidir. Sporcu, performans merdiveninden yukarıya doğru çıktıkça spor onun için boş zaman etkinliği olmaktan çıkarak bir mesleki hizmet haline dönüşür. Bir başka deyişle, profesyonel veya gizli profesyonel olarak çalışmaya başlar. İçerisinde bulunduğu bu durum sporcunun, müşteri olarak tanımlanabileceğimiz seyirci için üretici duruma geçerek, mesleğini uygulamasıdır. Bu aşamada, sadece sporcunun sergilediği performans değerlendirme ve eleştiriye uğramaz, aynı zamanda performansın üretiliş şekli ve sporcunun kişiliği de değerlendirme ve eleştiri altındadır. Spor toplumu önünde sergilendiği için, sporcuda bir rol çelişkisi ortaya çıkar. Buna göre sporcu; iç sisteme mi yoksa dış sisteme mi uymalıdır? Burada iç sistem takım arkadaşları ve antrenörü, dış sistem ise seyirci ve hayranlardır. Sporcu sadece kazandığı kaybettığı top sayısı, kazandığı puan, başarılı pas sayısı gibi evrensel ölçütler açısından değil, görünüş, davranış, kişilik gibi özellikleri açısından da değerlendirilir. Bu değerlendirme iki değişik grup tarafından yapılır, birinci grup, kendi takım arkadaşları ve antrenörü, diğeri ise seyircidir.

Sporcunun seyirci tarafından etkilenmesinin bir başka yönü daha vardır. Spor bir ekonomik yatırımdır ve takım yöneticileri ekonomik çıkar endişesiyle sporcuyu seyircinin istediği yöne doğru yönlendirmek gereksinimini duyarlar. Bu durumda iç ve dış sistemler, sporcu için önemli çelişkiler yaratabileceği gibi, aynı zamanda sporun sosyal yapısını da etkileyen bir çelişki yaratır. Böylece seyirci istekleri, spor organizasyonunu ve sporcu davranışını zorlayarak, arzu ettiği yöne çeker. Ne yazık ki bunun tersi pek gerçekleşmez.

Sporcular da bazen seyircilerin davranışlarını etkileyebilirler. Sporcu veya takımın, beklenen performansı göstermemesi halinde, seyirci veya hayranlar sonuçlara bağlı olarak heyecanlanabilir veya üzülebilirler. Bu bakımdan spor, bir "dram" olarak ifade edilebilir. Bu dram, çoğunlukla toplumun hareketlerini, değişik duygusal özelliklerini ve değer ölçülerini yansıtır. Bu çerçeveden hareketle spor, yapıcı ve yapıcı olmayan değişik sonuçlar yaratabilir. Toplumda var olan değişik bölgesel, etnik, dinsel ve ırkçı gerilimleri ortaya çıkarabileceği gibi, milliyetçi ve birleştirici bazı yapıcı duyguları da uyandırabilir. Bu nedenle sporun seyircide aşırıya kaçan ve beklenilmeyen, çok değişik davranışlarını ortaya çıkmasına neden olabileceği söylenebilir.

Sosyalizasyon, bir interaksyon ve öğrenmenin gelişimi sonucu meydana gelir. Buna göre sosyalizasyon, bir tarafta kişinin sosyal durumuna uyumu üzerinde yoğunlaşırken, diğer taraftan kişilerin değişik sosyal olaylarla, nasıl bir sosyal

kişilik kazandığı üzerinde durur. Spor, bir sosyal olgu olduğu için; formal ve informal gelişimler, sporun sosyalizasyonunda yer alır. Sporun sosyalizasyon sonucu kurumlaşması, sporun belirlenmiş bir sosyal yapısı, formal kuralları ve belirgin stereotip performans özellikleri gibi değerler çerçevesine sahip olduğunu gösterir. Diğer tarafta sporcunun sosyalizasyonu kazandığı değişik deneyimlerle mesleki kültüründen oluşur. Sporcunun sosyalizasyonu, bir sosyal boşluk (vakum) içerisinde meydana gelmez; spor bir kurumsal özerkliğe sahip değildir. Sosyalizasyon, iç ve dış sistemlere bağlı olarak ortaya çıkar. Çoğu zaman bu iki sistem birbirine zıt ve rol çelişkisi yaratabilir. Ancak, sporcu bir hizmet yapmakta olduğu için, ortaya çıkan çelişkili ortadan kaldırmada bu rolü üstlenir ve çelişki, dış sistemden (seyirci) gelmekte olan isteğe göre, sporcuya parasal desteği sağlamakta olan yöneticinin istediği yönde ortadan kalkar.

Günümüz sporunda, bir sporcunun alt sıralardan başlayarak, çok başarılı bir sporcu olma sürecindeki sosyolojik gelişmeler hakkında ayrıntılı bilgi yoktur. Aynı zamanda sporcunun tüm spor yaşamı boyunca kariyerini tehdit eden başarısız olma faktörünün etkileri de tam olarak bilinmemektedir. Herne kadar değişik otoritelerce elit sporcuların sosyal kökenleri ve sosyal karakterleri ile çocuk ve gençlerin psikolojik gelişimleri üzerine sporun etkileri araştırıldıysa da; sporcunun mesleki kültürü üzerinde sosyalizasyon gelişiminin etkileri hakkında hemen hemen hiçbir sosyolojik araştırma yapılmamıştır. Bu konuda otoriteler, normal meslek grupları üzerine sosyalizasyon gelişiminin yarattığı etkileri sporculara uyarılama yoluna giderek konuya açıklık getirmeye çalışırlar. Herne kadar bu yaklaşım soruna bir açıklık getirmiyorsa da, algılanabilecek birtakım kavramlar göstermektedir.

Bu kavramlardan birisi de dış sistemdir. Sporun mesleki kültür özelliğinin, dış sistem dediğimiz seyirci faktöründen etkilenmemesi mümkün değildir. Dış sistem, sporcunun iç sistemi dediğimiz takım arkadaşları, antrenörü ve diğer yakın çevresine baskı yaparak, daha önce de belirtildiği şekilde iç sistemin, dış sistemin yaptırım gücüne göre düzenlenmesini sağlar. Bu durumda sporcu ile iç sistemin etkileşimi, sporcunun belli yönere doğru mesleki kültür yönünden sosyalizasyona uğramasına neden olur.

Daha önce de belirttiğimiz gibi spor, geniş bir halk tabakasının kendilerini sporcular ve takımlar ile tanımlamalarına neden olur. (Bir takımı tutmak veya sembol olmuş başarılı

KİRLİ HAVADA SPOR

Meksika'da yapılan dünya şampiyonasında futbolun bükükleri, davetsiz bir rakip olan hava kirliliğine karşı da yarışmışlardır.

Mexico City'nin havası en kirlili ve en hafifler arasında sayılmaktadır. Karbon monoksit ve zayıf hava, sporcular için çifte sorun yaratmaktadır; oyuncuların solukları daha çabuk, daha kolay kesilebilir ve bazıları solunum yollarında yanma hissedebilirler. Atletler yarışta yarıda bırakmazlar, fakat performansları düşer.

Karbon monoksit, esas olarak fosil yakıtların tam olarak yanmamasından kaynaklanan en yaygın hava kirlenmelerden birisidir. Hemen kırmızı kan hücrelerinde oksijen taşıyan molekül olan hemoglobine bağlanıp, dokulara oksijen sağlanmasını engeller ve kalbin daha zor çalışmasına yol açar. Çalışmalar, yoğun kirlenme sırasında çalışma yapan anjinal hastalarda ağrının daha çabuk ortaya çıktığını ve koroner hastalarının daha büyük bir risk altında olduklarını göstermektedir.

Sağlıklı insanlar için kısa dönemde önemli bir risk görülmemektedir. Fakat karbon monoksit performansın artmasını engelleyebilir. New York'ta koşucular üzerinde yapılan bir araştırma, hemoglobinin % 5'inin yalnızca 30 dakikada CO tarafından bağlanabildiğini ortaya koymuştur. Maksimum kapasitenin altında çalışan vasat bir koşucu, belki de küçük bir oksijen açığını farketmez. Fakat yarışlara giren atletler bunun farkına varacaklardır. Forth Worth'deki Teksas Osteopatik Tıp Koleji'nde Fizyolog olan Peter Raven, "Küçük bir yetmezlik atletin yarışmayı kaybetmesine neden olabilir." demektedir.

Los Angeles ve Mexico City gibi sıcak yerlerde yaygın olan ozon, güneş ışığındaki ultraviyole radyasyonun, kirlilik unsurlarıyla reaksiyonlara girmesiyle ortaya çıkmaktadır. Ozon moleküllerinden birinin üç oksijen atomu parçalanıp yüklü bir atom veya radikal haline gelir. Solunum sisteminde radikaller hücreleri zedeleyip acı, iltihap ve bronşiyal tüplerin büzülüp sıkışmasına yol açan thromboxane salarlar. Ozon karbon monoksit gibidir. Santa Barbara'da Kaliforniya Üniversitesi Çevresel Genilim Enstitüsü Başkanı Fizyolog Steven Horvath,

Meksika'da yapılan Dünya Kupası'nda oyuncuların bir çoğu, yükseklik kadar hava kirliliğine de uyum sağlamaya zorlandılar.

"Havanın ozon içeriği milyonda 0,12 birim kadar küçük bile olsa performansı engeller" demektedir.

Mexico City'deki futbolcular yarışmalar başlamadan önce iklime alışarak kirlili havayla başa çıkabilirler. Çalışmalar, ozonun en çok zarar, açığa çıkmasından sonraki ilk 2-3 gün sırasında verdiğini göstermektedir. Beşinci günde atletin duyarlılığı azalmaktadır. Diğer taraftan Peter Raven, vücudun düşük düzeylerde ozonu kaldıracığına inanmakta ve kirlili havada sporun adaptasyonu güçleştirileceğinden kuşkulananmaktadır.

Önemli sorunlara yol açan bir diğer kirlenici, kükürt dioksit (SO₂)'dir. Mexico City'de 130.000 fabrika her gün tahminen 114 ton gazı havaya vermektedir. Ozon gibi, SO₂ de hava yoluyla zarar veren bir maddedir.

Horvath, "Hava kirliliğinin kümülatif etkisi ergeç ortaya çıkacaktır" demektedir. Fakat Raven, bir futbolcunun, hastalık ve hava kirliliği arasındaki sebep-sonuç ilişkisini asla doğrulamadığını söylemekte, "şehirde jimnastik yapma konusunda rahatsızlık ve pişmanlık duymuyorum" dediğini belirtmektedir.

Bu konudaki en iyi öneri, kirliliğe karşı korunmadır. Hava kirliliği yüksek olduğunda, havalandırması olan bir spor salonuna gidin. Ozon yüksek olduğunda öğle vakti yükseklere çıkmaktan sakının. Hava kirliliğini temizleyen ağaçların bulunduğu yerlerde koşun. Bunları söylemek kolay, ama ne yazık ki sporcuların her zaman fazla seçenekleri yok.

Science Digest'tan çev.: N.Şule ÇEVİK

bir sporcuyu desteklemek gibi.) Uluslararası düzeyde de, çok geniş insan kitleleri kendilerini bazı sporcu ve takımlarla tanımlamışlardır. Örneğin dünya kupaları ve olimpiyat oyunlarında yer alan sporcu ve takımları gerek yarışma yerinde, gerekse televizyon aracılığı ile izleyenlerin büyük bir çoğunluğu bu yarışmaları, değişik renkleri içerisinde koşan, atlayan veya boks yapan sporcunun kendi ülkelerini veya kendilerini temsil ettiğine inandığı için izlemektedirler. Seyirciler, birkaç dakika için de olsa, sporcunun sergilediği performansı kendileri sergiliyormuş düşüncesine sahip olmaktadır. Sergilenen oyun veya gösterilen performans; kendilerinin veya ülkelerinin gücünü veya zayıflığını temsil etmektedir. Sporcunun zaferi ülkenin zaferi, yenilgisi ise ülkenin yenilgisi olacaktır. □